

Системний підхід у вивченні словникового складу мови

В статті розглядається системно-структурна організація слова на лексико-семантичному рівні мови.

Людська мова складна за своєю будовою. Завдяки лінгвістам людство набагато ближче підійшло до адекватного розуміння природи мови, у безмежних її варіаціях. Це стало можливим, головним чином, через виникнення, дослідження, та систематичної градації, починаючи з Ф. де Соссюра, структурних поглядів на мову. Сучасна лінгвістика у переважній мірі є структурною. Її відокремлюють від так званої “структуральної лінгвістики”, яка займається конкретними способами дослідження мови. Структурне мовознавство вивчає всі лінгвістичні теорії та погляди на мову як структуру, тобто ту сукупність взаємопов’язаних елементів, де кожен елемент є тим, чим він є, тільки завдяки своїм зв’язкам з іншими елементами [1:13].

Сучасна теорія мови походить від визнання її системності [2:197]. Під системою розуміється сукупність мовних елементів, поєднаних існуючими у мові зв’язками в єдине ціле. Структура ж являє собою спосіб організації системи. Таким чином, система не може існувати без структури, оскільки взаємопов’язані мовні явища і факти, що утворюють повну сукупність, поєднуються між собою структурним зв’язком.

Структурне розуміння мови є більш адекватним, ніж зображення мови як списку слів або набору граматичних правил. Опис структури мови доводить, що мова як глобальна гетерогенна система не є єдиною, а розшаровується на велику кількість мовних підсистем, які наділені спільними і специфічними характеристиками. Одні з них являють собою кількісно замкнені утворення, інші ж не лімітовані. “Факти показують, – пише Лейв Флідаль, – що структура мови не є настільки жорстко зв’язаною системою, щоб не дозволити деяких субституцій за умови, що вони не перевершують певних меж кількісного або якісного порядків”. Мова, на думку Лейва Флідаля, є архітектурою окремих систем [3:252]. Взаємозв’язок понять “структура” та “система”, за Е. Бенвеністом, полягає в тому, “що кожна система, утворена з одиниць, які взаємно обумовлюють одна одну, відрізняється від інших систем внутрішнім порядком цих одиниць, порядком, який і утворює з них структуру” [4:36].

Ж. Піаже досліджував поняття структури у філософському плані: “структура – це система трансформації, яка складається власне з системних законів (протиставлених властивостям елементів), яка самозберігається або збагачується у результаті дії таких трансформацій, що не виходять за її рамки і не звертаються до зовнішніх елементів. Загалом, структурі властиві три характеристики: цілісність, трансформація, самоуправління” [5:6].

Структура, забезпечуючи взаємне розташування мовних явищ і фактів, функціонує лише у системі. Для мовної системи, як і будь-якої іншої, властиві такі основні характеристики: множинність елементів (фонем, лексем, моделей, речень), дискретність або подільність (мікросистеми, які поділяються на підсистеми, і які можна диференціювати на лексичні угруповання зі спільною ознакою), організованість (фонетичні, лексичні, словотворчі, граматичні, стилістичні закони), динамізм (еволюція мови), відкритість (максимальна відкритість лексичної та фразеологічної мікросистем та відносна закритість фонетичної та морфологічної мікросистем), взаємозв’язаність (певні відношення між елементами мовних підсистем і мовної системи в цілому).

Як відомо, системи поділяються на гомогенні та гетерогенні. Гомогенна система формується з однорідних елементів, гетерогенна система складається з неоднорідних компонентів. Мова являє собою гетерогенну систему, що утворюється з декількох гомогенних підсистем, протиставлених одна одній певними ознаками, порядком і місцем у ланцюгу. Всю мовну систему можна розглядати як рівневу. Під мовним рівнем розуміється сукупність взаємопов’язаних і взаємодіючих елементів, що являють собою єдине ціле. Виділяють чотири основні рівні: фонетичний, морфологічний, лексичний, синтаксичний [6:143]. Крім основних, існують й проміжні рівні, тобто такі, які інтегрують у собі ознаки кількох рівнів: дериваційні та фразеологічні. Перший пов’язаний із лексемою та морфемою, другий – із лексемою та синтаксемою. Основною одиницею вважається лексема, вона інтегрує у собі інформацію про об’єктивний світ, виражає граматичні відношення між словами. Отже, одиниці всіх основних і проміжних рівнів існують у слові, для слова чи завдяки слову. Воно займає центральне місце серед мовних одиниць.

Підсистеми, що входять до складної гетерогенної мовної системи взаємообумовлені, без однієї не може функціонувати інша. Головне місце у їх відношеннях займає слово, отже, лексико-семантична підсистема, під якою розуміється сукупність взаємопов’язаних лексичних одиниць, що об’єднуються структурним зв’язком у єдине ціле, є центральною. Системний характер лексико-семантичного рівня мови є загальноновизнаним у лінгвістиці, про що наголошував ще Л. В. Щерба: “Слова кожної мови формують систему... і зміни їх значень цілком зрозумілі лише всередині цієї системи” [7:117].

У рамках лексико-семантичного рівня можна простежити відношення його конститuentів у дериваційному, синтагматичному і парадигматичному аспектах. Кожен із цих аспектів може стати основою опису словникового складу мови.

В залежності від метода, предмета та мети дослідження лексики як системи, А. А. Уфимцева розрізняє три основні напрямки: 1) вивчення словникового складу за предметними групами; 2) дослідження смислової сторони мови за понятійними і семантичними полями; 3) історико-семасіологічне вивчення лексико-семантичних груп однієї і тієї ж, або різних мов [8:18].

У мовознавстві останніх десятиліть існує багато різних теоретичних концепцій і методичних підходів у вивченні системних відношень між словами. Серед різних тлумачень суті лексико-семантичної системи мови, які зустрічаються в роботах лінгвістів різних країн, можна виділити:

- 1) тлумачення системи як сукупності мовних одиниць, котрі вивчаються без аналізу їх внутрішніх зв'язків. Подібне дослідження зводиться до тематичного опису словникового складу мови і знаходить своє відображення в словниках-тезаурусах П. Роже, Ф. Доризайфа, Х. Касаресага, тощо;
- 2) тлумачення системи як сукупності "семантичних" (понятійних) полів, яким у мові відповідають лексичні (словесні) поля (Й. Трір, Л. Вейсгербер та інші). Такий підхід до вивчення системи включає в себе аналіз зв'язків між її елементами;
- 3) тлумачення системи як сукупності "лексико-семантичних груп слів" (А. Йолес, Е. Оксаар, Г. Іпсен, К. Ройнінг, О. Духачек, А. Рудскогер, А. А. Уфимцева, А. І. Кузнецова, М. Н. Мініна, В. І. Кодухов та інші);
- 4) тлумачення системи як словотворчого об'єднання слів (Л. Вейсгербер, М. Д. Степанова, С. Н. Родяєва, Е. Н. Айзбайт та інші);
- 5) тлумачення системи як "імпліцитного сполучення" прикметника та іменника (blond-hair), або дієслова та суб'єкта чи об'єкта (bark-dog, grasp-hand) (В. Порциг, Г. Мюллер та інші);
- 6) тлумачення системи як сукупності асоціативних груп (Ш. Балі, А. П. Клименко, А. А. Залевська)[8;9;10;11].

Аналіз основних теоретичних концепцій показує, що існують два діаметрально-протилежні підходи при вивченні лексики як системи: логічний та лінгвістичний. Логічний підхід включає концепції (В. Гумбольдта, Й. Тріра, Л. Вейсгербера), в яких за основу при описі лексики як системи, вчені беруть "поняття" (логічні одиниці), вважаючи, що поняття і слово тотожні одне одному. Лінгвістичний підхід представлений дослідниками (див. п. 3), 4), 5), 6)), які, вивчаючи лексику як систему виходять із "слів" (лінгвістичних одиниць). Причому, основним в цих дослідженнях є не тотожність, а нерозривна єдність поняття і слова.

СИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Раскин В. В. К теории языковых подсистем. Издательство Московского университета, 1971. – 416 с.
2. Арнольд И. В. Образование акронимов в современном английском языке – пример самонастройки лексической системы // Взаимодействие языковых структур в системе. Межвуз. Сб. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – Вып. 4. – С. 197-202.
3. Flydal L. Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de langue. In: "Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab", m.16, 1952.
4. Benveniste E. "Structure" en linguistique. In: R. Bastide (ed.) Sens et usages du terme structure dans les sciences humaines et sociales. s' – Gravenhag. 1962.
5. Piaget J. Le Structuralisme. In: "Que s'agit-il?" (ser.), №1311. 1968.
6. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. – К.: Вища шк., Головне вид-во, 1988. – 327 с.
7. Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии // Изв. АН СССР Отд-ние лит. и яз. – 1940. – 187 с.
8. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка). – М. 1962. – 286 с.
9. Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В. Очерки по истории лингвистики. – М., 1975. – 175 с.
10. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике / АН СССР. Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1974. – 255 с.
11. Кузнецова А. И. Понятие семантической системы языка и методы ее исследования. – М. 1963. – 59 с.

Матеріал надійшов до редакції _____

Чумак Л. Н. К вопросу о системном подходе изучения словарного состава языка

В статье рассматривается системно-структурная организация слова на лексико-семантическом уровне языка.

Chumak L. M. The system approach in studying the word-stock of the language.

The article deals with the system-structural organization of the word on the lexico-semantic level of the language.